

Lóránt Károly (szerk.): A rendszerváltáshoz vezető út – Gazdaságpolitikai visszaemlékezések

A kötet célja, hogy egyrészt részletesen, széles körű statisztikai alátámasztással, bemutassa az ország rendszerváltásig tartó fejlődésének főbb jellemzőit, majd a rendszerváltás hatását az ország gazdaságára, másrészt, hogy ismertesse azokat a gazdaságpolitikai döntéseket és a mögöttük levő vitákat, amelyek a rendszerváltás folyamatát végül is befolyásolták. Ennek keretében a könyv kitér a gazdasági növekedés alakulására, a főbb nemzetgazdasági ágak fejlődésére, az ország külső és belső egyensúlyára – ezen belül különös hangsúlyt helyezve a hetvenes években kezdődött eladósodás okaira –, továbbá a rendszerváltást befolyásoló közgazdasági nézetekre, végül a rendszerváltást követő főbb makrogazdasági folyamatok alakulására. Mindezt a könyv két részre bontva mutatja be. Az első részben a rendszerváltáshoz vezető út és a rendszerváltás gazdaságpolitikai aspektusait általánosságban tekinti át, a második részben pedig azokat a szakembereket szólaltatja meg, akik a gazdaságirányítás különböző posztjain átélték a rendszerváltást, esetleg e folyamatnak valamilyen szinten tevőleges résztvevői voltak.

Lóránt Károly bevezető tanulmányának célja a rendszerváltás gazdaságpolitikájának bemutatása, így a dolgozat visszanyúlik az 1968-as gazdaságirányítási reformig, illetve nagyon röviden még az azt megelőző korszakhoz is, amelynek történései megmagyarázzák a gazdaságirányítási rendszer reformjára való törekvést. A gazdaságpolitika bemutatásakor párhuzamosan kezelik a gazdasági koncepciókat, illetve azok alkalmazásának gazdaságpolitikai eredményeit, kiemelve az egy-egy döntést vagy irányzatot megelőző vagy alátámasztó vitákat. A közgazdász az 1968-as éveket veszi leginkább górcső alá. Szerinte a hatvanas évek gazdasági problémáinak megoldását, a növekedés extenzív tényezőinek kimerüléséhez való alkalmazkodást a politikai és gazdasági vezetés a gazdaságirányítás átfogó

reformjával kívánta elérni. A reformgondolat a Nagy Imre-kormány óta tulajdonképpen mindig jelen volt befolyásos közgazdász körökben, és a korábbi merev tervutasításos rendszer már 1957-től jelentős mértékben enyhült. A hatvanas évek elején az újjászervezett mezőgazdasági szövetkezetekre dolgoztak ki reformterveket, amelyek központi gondolata az volt, hogy az állam irányító szerepe ne közvetlen utasítások alapján, hanem gazdasági szabályozókon (árak, bérek, hitelek) keresztül érvényesüljön. Ezt követően nem annyira gazdasági szükségszerűségből, mert ebben az időben a gazdaság gyorsan fejlődött, és az életszínvonal is jelentősen javult, mint inkább teoretikus meggondolásokból és a gazdaság extenzív hajtóerejének (a bevonható munkaerőforrásoknak) várható kimerülése miatt került napirendre a gazdasági mechanizmus erőteljesebb megreformálása. Maga Nyers Rezső – aki a politikai szférában a reformok legfőbb szorgalmazója volt – mondotta abban az időben, hogy egy válság előtti helyzetben kell cselekedni a válság elkerülése érdekében. Már 1963-ban közgazdasági tanácsadó testületet hozott létre, ahol előkészítő tanulmányok készültek, majd 1964 végén az MSZMP Központi Bizottsága határozatot hozott a gazdaságirányítási reform kidolgozására. 1965 elején 11 munkacsoportot hoztak létre, ezekben a munkacsoportokban elméleti és gyakorlati közgazdászok vettek részt. A munka során egy többségi álláspont alakult ki, amelyet Nagy Tamás nevével lehet fémjelezni, és egy kisebbségi, amelyet elsősorban Morva Tamás képviselt. A két koncepció közötti alapvető különbség az volt, hogy a többségi álláspont hívei – meglehetősen teoretikusan közelítve meg a kérdést – erőteljesen a piaci mechanizmusokra kívántak építeni, míg a kisebbségi álláspont a realitásokból kiindulva az állam erőteljesebb szerepét fenn kívánta tartani. A politika a többségi álláspont mellett tette le a voksát, és 1966 novemberében a Központi Bizottság elfogadta a reform alapelveit, és határozott azok 1968. január elsejei bevezetéséről. A reform legfontosabb jellemzői a következők voltak:

– csökkent a központi tervezés szerepe, és nőtt a vállalati önállóság a termelés és a beruházások terén;

– liberalizálódtak az árak, vagyis a hatóságilag rögzített árak mellett egyes termékek árai a piaci keresletnek megfelelően alakulhattak;

– a központilag meghatározott bérrendszer helyét egy flexibilisebb, bizonyos korlátok között a vállalatok által meghatározott szabályozás váltotta fel.

A mechanizmusreform egyik kritikus területe az árszabályozás volt. Az árszabályozásban három kategóriát alakított ki: a fix, a maximált és a szabad árak csoportját. Az elgondolások szerint a szabad árak kategóriájának egyre inkább bővülnie kellett volna. A valóságban azonban a piaci verseny hiánya, illetve a kereslet szabályozásának megoldatlansága miatt az árrendszer nem megfelelően működött, a szabad árak köre inkább szűkült, és állandó

feszültségek keletkeztek a szigorú árszabályozás (korlátozás) alá eső, általában nagyvállalati, végterméket gyártó és a sokkal kevésbé megkötött szövetkezeti, alkatrészt, részterméket gyártó szféra között. A kevésbé szigorú árszabályozás alá eső területekről begyűrűző áremelkedéseket a szigorúbb árszabályozás alá eső, általában nagyvállalati szféra kevésbé tudta továbbhárítani, s ez jövedelmezőségében is megmutatkozott. A realizálódó nyereségek sokkal inkább az adott területen érvényesülő árszabályozás módját, mint a hatékonyságot tükrözték, ami megkérdőjelezte a nyereség struktúrapolitikai döntéseket orientáló funkcióját. Hasonló problémák jelentkeztek a bérszabályozásban is, ahol a mezőgazdaság (mezőgazdasági szövetkezetek) terén egy laza, az iparvállalatok terén viszont egy szoros bérszabályozást alakítottak ki. A jelzett ellentmondások és a reform az erősen teoretikus megközelítés miatt önmagában hordta a későbbi visszarendeződés lehetőségét, sőt elkerülhetetlenségét. A hatvanas évek közgazdasági útkeresései közül még meg kell említeni Liska Tibort (1925–1994), aki egy olyan társadalmi-gazdasági modell kialakításán dolgozott, amelyben a tulajdon, tehát egy vállalkozás irányítása is verseny tárgya. A modell alapvető emberi jognak tekinti a termelőeszközökkel való rendelkezést, amit nyílt versenyben lehet érvényesíteni. A modellben az államnak csak felvigyázó szerepe van. Az elgondolás azonban megmaradt a gondolat kísérlet szintjén, gyakorlati kipróbálására nem került sor.

A gazdasági mechanizmus reformja kétségtelenül rugalmasabbá tette a gazdaságot, az áruellátás javult, a gazdasági növekedés felgyorsult. A korábban hiányzó kis- és középvállalatok szerepét a termelőszövetkezetek melléküzemágai kezdték átvenni, amelyek eredeti feladata a mezőgazdasági termékek további feldolgozása volt, de az iparvállalatok túlkonzentráltsága miatt jelentkező résztermékhiány (például öntvények, kötőelemek, egyszerűbb alkatrészek folyamatos hiánya) arra készítette a tsz-melléküzemágakat, hogy a nagyvállalatokat igyekeztek ellátni olyan alkatrészekkel és résztermékekkel, amelyek gyártása a nagyüzemben (a kis sorozatnagyság vagy profilidegenség miatt) nem volt gazdaságos.

Ugyanakkor a reform nagymértékű jövedelem differenciálódást indított be, ami jelentős társadalmi feszültségekhez vezetett. A jövedelem differenciálódás egy része abból származott, hogy egy olyan gazdaságban, amelyet alapvetően a termékek (különösen az alkatrészek, résztermékek) hiánya jellemez, a termelők – a reform által biztosított szabadabb árképzés mellett és konkurencia, piaci verseny hiányában – tetemes nyereséget érhettek el. Egy másik, még szembetűnőbb jelenség volt a mezőgazdaság és ipar eltérő bérszabályozása, aminek következtében ugyanazzal a munkával a tsz-melléküzemágban dolgozva akár két-háromszor annyit is lehetett keresni, mint egy nagyüzemben. A nagyüzemekből a legjobb szakmunkások átmentek a tsz-melléküzemágakba, nemegyszer a nagyvállalatoknak a tsz-melléküzemágaktól kellett „visszabérelni” saját korábbi munkásaikat, akik végül is ugyanazt a munkát végezték, mint korábban, csak sokkal magasabb munkabérért. A reform után fellendülő háztáji gazdaságok – miközben számottevően járultak hozzá az életszínvonal növekedéséhez (például a húsellátás jelentős javításával) – szintén növelték a városi és vidéki lakosság közötti jövedelemkülönbségeket. Nem lehet azt állítani, hogy kizárólag csak a parasztságét, mert a munkások nagy része is községekben lakott. A jövedelmi különbségek sokkal inkább a

városban lakó, bérből és fizetésből élők és a háztáji gazdasággal rendelkező vidéki lakosság között jött létre. Bár ebben az esetben a jövedelmek növekedése mögött egyértelműen többletmunka állt, a társadalom mégis nehezen viselte el a differenciálódást, és az is igaz, hogy a társadalom nem minden rétegének volt egyforma esélye arra, hogy a jövedelmét valamilyen többletmunkával növelje. A növekvő társadalmi feszültségek nyomán végül a politika elszánta magát, hogy közbelépjen.

Varga István a kötetben a privatizációs tapasztalatokról értekezik. Arról szól, mennyire fontos a privatizációs események dokumentumait felkutatni, összegyűjteni, feldolgozni, a távlatból már jól látható logikai kapcsolatokat hozzárendezni, mert e nélkül hamis tudat épül be a jövő generációiba arról, mi és miért történt. Úgy véli, hogy magyar történelmi tudatunk a tét. A cél fontosságát az általa átélt eseményekből kiragadott részletekkel, vagy éppen ellenkezőleg, a nagy összefüggésekre utaló események bemutatásával szeretné alátámasztani. Közli, hogy a magyar ember büszkén lépett a tőkés gazdaságba tőke nélkül, piacgazdaságba piac nélkül. Saját állama pedig a konkurensét, a külföldit támogatta minden jogos és jogtalan eszközzel. Voltak jó színvonalú gyáraink, egész iparágainkat jegyezték a világpiacon (pl. élelmiszer, egyes gépipar, a Tungsram tragédiáját nem is említve). Jelentős nyugati és keleti irányú exportunk volt. Az export–import szaldója és a költségvetés is többletet mutatott, nem hiányt, mint manapság. Csupán a felvett, de fel nem használt adósság kamata billentette hiányba a mérleget. Ugyanis a nyolcvanas években nem a termelő gazdaság jutott csődbe, hanem az a 11 milliárd dollár hitel, melyből csak egymilliárd dollár jutott a nemzetgazdaságba, tízmilliárd pedig egy bankrendszeri „fordítókorongról” minden jövedelemtermelés nélkül visszaáramlott a pénzpiaci szereplőkhöz – és vitte azt a kamatot, mellyel '89 végére már 20 milliárd dollárt meghaladó összegre duzzadt az adósságunk. Ezt tekintettük tarthatatlannak és az adósság legyűrése reményében váltottunk gazdaságpolitikát. Vagyis tudtunk termelni, eladni, önmagunkat ellátni sokféle áruval, szolgáltatással; azt hittük azonban, mások ezt még jobban tudják, nosza, tegyék. És félreálltunk. Valójában félreállítottak bennünket.

Magyarország a hidegháború részeseként a vesztes oldalra került. Ez a kelet–nyugati küzdelem azért hideg, mert fegyver helyett a gazdaság eszközeivel vívták. És azért háború, mert az érdekérvényesítés nem tisztos versenyben, hanem a jog és erkölcs félredobásával, a „bennszülöttek” manipulálásával történt. Magyarországot az adóssággenerálás készítette békés átrendeződésre, melyet minden jó érzésű ember demokratikus átalakulásként értékel. Csakhogy az eladósító tőke nem állt meg győztesen a határon. Benyújtotta a számlát: zsákmány lettünk. Odaadtuk munkahelyeinket, tudásunkat, kül- és belföldi piacainkat, alapvető vezetőkes fogyasztásunk monopóliumát, bank- és pénzrendszerünket, sok ingatlanunkat – és gyermekeink, unokáink jövedelmét, hiszen a rendszerváltoztatás után épp a várt ellenkezője történt: rakétasebességgel nőtt, és nő az adósságunk. A külföld elhitette, kövessük tanácsait, bízzuk rá a káposztát... és rábíztuk. Megengedtük, hogy tanácsadók készítsék elő gazdasági törvényeink jó részét, bíztunk szaktudásukban. Ebben nem is volt hiba. Megengedtük, hogy a privatizáció során a vevők készítsék a szerződéseket, mert szakszerűbbek. Azok voltak. Megengedtük, hogy ők értékeljék a vagyonokat, megtették. Csakhogy eltűnt a vagyon és eltűnt

az érte kapott ellenérték, és elszállt a remény, hogy a termelő ingatlanvagyonért kapott pénzt még jobban befektessük. Ugyanis a pénz kifolyt a kezünk közül. Az ingatlan ingóvá vált, és bár most az államnak dúskálni kellene a pénzben, mert a cégvagyonok pénzzé váltak, de ma nem tud elszámolni azzal, hogy hova lett a nemzetgazdaság döntő része eladásából befolyt pénz. Holott állítólag a rosszul jövedelmező, sőt veszteséget termelő vállalatokat adtuk el olyan könnyen forgatható pénzért, amivel a világ spekulánsai termelés nélkül is hatalmas hozamokat értek el a hatalmas pénzügyi játéktéren, amit éppen Soros gyakorlata bizonyít, és szavai ostromoznak egyszerre. A magyar állami vagyon ellenértékével ki szerzett nagy hozamokat? – mert az államháztartás csak adósságokra panaszkodik. Valóban, az MNB jelentése szerint 1990-ben az államháztartás pénzügyi eszközeinek értéke kb. a GDP 161%-a volt, most – noha azóta a GDP alig nőtt – kb. 21%-a, azaz nyolcada. Miután a részvényekből pénz lett, így a pénzügyi eszközök statisztikájában az összes volumen akár nem is változik, csak az eszköz fajtája lett könnyebben forgatható, tőzsdei, vagy államadósságok levelei kereskedelmében. Varga megemlíti a „Big Sixet”, a világ legnagyobb pénzügyi, gazdasági elemzőit, tanácsadóit, könyvvizsgálóit. Ők voltak az elsők, akik irodát nyitottak Budapesten, és azonnal bekapcsolódtak átalakulási törvényeink előkészítésébe. Ezek a tanácsadók sokkal inkább diktáltak, mint ajánlottak – a saját érdekük szerint.

Lóránt Károly szerint, amikor kiengedtük a határainkon a keletnémeteket, s ezzel megalapoztuk tulajdonképpen a német újraegyesítést, akkor kellett volna felvetni Bonnak a magyar adósságkönnyítés ötletét. Olyan könnyítésre gondol például, amelyet Lengyelország kapott. Sajnos az akkori magyar kormányban nem volt meg az elhatározás a kéréshez. A hazai közgazdasági elit, amelynek hatalmas befolyása volt már jó tíz éve a magyar közgondolkodásra, kifejezetten az adósság leírása ellen foglalt állást. Ezért a Németh-kormány, de az Antall-kabinet sem tett még kísérletet sem az adósság leíratására.

A kötetben erőteljesen építenek a levéltárakban és egyéb helyeken –internetes adatbázisokban – fellelhető eredeti dokumentumokra annak érdekében, hogy minél jobban be tudják mutatni azt a légkört – problémákat, félelmeket, hiedelmeket, ambíciókat –, amelyeket közepette a gazdaságpolitikai döntések születtek.

(Lóránt Károly: A rendszerváltáshoz vezető út – Gazdaságpolitikai visszaemlékezések. Antológia Kiadó, Lakitelek, RETÖRKI-könyvsorozatok, 2015.)

A külföldi tanácsadók diktáltak

Írta: Administrator

2017. október 03. kedd, 14:11 -

M.A.